

ГЕОТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Лідія Дубіс^{1,2}, Наталія Габчак³, Марек Сольський²

¹Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, 79007, м. Львів, Україна,

²Люблінський католицький університет Івана Павла II,
Константинів 1Н, 20-708, м. Люблін, Польща,

³ДВНЗ "Ужгородський національний університет",
вул. Українська, 19, 88017, м. Ужгород, Україна

У представленому дослідженні виокремлено головні природні геотуристичні ресурси територій природно-заповідного фонду Закарпатської області – національних природних парків «Синевир», «Ужанський» і «Зачарований край», регіональних ландшафтних парків «Притисянський» і «Синяк» та Карпатського біосферного заповідника. Геотуристичними ресурсами вважаємо різноманітність проявів геологічної будови та рельєфу (гірські хребти і вершини, фрагменти річкових долин, відслонення гірських порід і скельні останці, льодовикові форми (кари, морени), високогірні озера, верхові болота, численні джерела (у тім числі мінеральних вод), водоспади (каскадні та одноступеневі), наслідки екзогенних і ендегенних процесів тощо.

Кожна з досліджуваних природоохоронних територій репрезентує певний геоморфологічний район Українських Карпат: НПП «Синевир» представляє Горганське високогір'я Вододільно-Верховинських Карпат, Ужанський НПП – фрагменти Вододільного середньогірного верховинського хребта (Вододільно-Верховинські Карпати) і Полонинського хребта Полонинсько-Чорногірських Карпат, НПП «Зачарований край» – центральну частину Вигорлат-Гутинського вулканічного пасма Українських Карпат, а РЛП «Синяк» – частину гірського масиву Синяк цього ж пасма, РЛП «Притисянський» – найцінніші природні території Притисенської алювіальної низовинної рівнини (частина Чоп-Мукачівської рівнини), Карпатський біосферний заповідник (КБЗ) представлений шістьма окремими масивами (Чорногірським, Свидовецьким, Мармароським, Кузійським, Угольсько-Широколужанським, Долиною нарцисів) та двома відокремленими від Вигорлат-Гутинського вулканічного пасма горами (г.Чорна і г.Юлівська), розташованими на висотах від 180 до 2 061 м н.р.м. у західній, центральній і східній частинах Українських Карпат.

Найвідоміші геолого-геоморфологічні об'єкти є туристичними атракціями і входять до складу екотуристичних стежок і маршрутів, які функціонують на описаних природоохоронних територіях. Поблизу окремих об'єктів облаштовано зони відпочинку та оглядові майданчики. Перетворення цих об'єктів у геотуристичні атракції потребує належного інформаційно-освітнього забезпечення, створення спеціалізованих геотуристичних маршрутів та відповідної інфраструктури на досліджуваних природоохоронних територіях. Загалом усі досліджувані природоохоронні території Закарпатської області мають значні геотуристичні ресурси і всі передумови для розвитку геотуризму.

Ключові слова: геотуризм, геотуристичні ресурси, геотуристичні атракції, природоохоронні території, Закарпатська область, туристична інфраструктура, інформаційно-освітнє забезпечення.

Постановка проблеми. Природоохоронні території Закарпатської області мають значний потенціал для розвитку геотуризму. Вони володіють чималими геотуристичними ресурсами, які користуються значною популярністю серед відвідувачів і є складовими екотуристичних стежок і маршрутів. Різноманітність геологічних умов і рельєфу стала передумовою для формування унікальних гірських і низовинних ландшафтів з багатим біорізноманіттям, що дало змогу деяким частинам цих територій популяризувати свої добре збережені у природному стані масиви на міжнародному рівні (у складі міжнародного біосферного резервату «Східні Карпати» (Україна, Польща, Словаччина) та об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» [15; 16; 17]) і тим самим підвищити своє природоохоронне, освітнє та екотуристичне значення. На тлі такої уваги до біорізноманіття цих територій значно програє нежива природа, яка також може стати об'єктом наукового інтересу і «туристичним магнітом» міжнародного рівня.

Аналіз останніх досліджень. Геологічна будова, рельєф та окремі об'єкти геоспадщини мають тривалу історію досліджень, які здійснювали як окремі спеціалісти в галузі наук про Землю, так і спеціалізовані установи (Закарпатська ГРЕ, Ужгородський та Львівський національні університети) [2; 3; 4; 7; 8]. На офіційних інтернет-сторінках природоохоронних територій з різною детальністю подано відомості про рельєф та окремі геолого-геоморфологічні об'єкти, які є складовими екотуристичних стежок і маршрутів і користуються популярністю у відвідувачів [5; 9; 10; 11; 12; 13; 14]. В інших тематичних публікаціях та електронних джерелах висвітлено різноманітну науково-популярну та туристичну інформацію щодо природних геотуристичних ресурсів досліджуваних територій та їхнього використання для різних видів туризму.

Формування цілей статті. Метою представленого опрацювання є дослідження головних природних геотуристичних ресурсів природоохоронних територій Закарпатської області та сучасного стану їхнього використання для здійснення туристичної та інформаційно-освітньої діяльності цими установами природно-заповідного фонду (ПЗФ). Результатом опрацювання є рекомендації щодо використання окремих територій та об'єктів для геотуризму. Під час здійснення дослідження автори використовували інформацію з офіційних сторінок об'єктів ПЗФ Закарпатської області та Департаменту екології і природних ресурсів ЛОДА, опубліковані матеріали відповідної тематики та власні спостереження на описаних територіях.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах Закарпатської області функціонують три національні природні парки (НПП) «Синевир», «Ужанський» і «Зачарований край», два регіональні ландшафтні парки (РЛП) – «Притисянський» і «Синяк» та Карпатський біосферний заповідник (КБЗ). Ці природоохоронні території користуються популярністю у відвідувачів завдяки своїм природним та історико-культурним туристичним атракціям. Тут розвивають різні форми екологічного туризму, трекінг та ін. Доволі активно з туристичною метою використовують природні туристичні ресурси, придатні для

розвитку геотуризму. Однак через слабку увагу до інформаційно-освітнього та відповідного інфраструктурного забезпечення потенційних геотуристичних атракцій цей вид туризму наразі не надто популярний серед широкого кола туристів. Геотуристичні мандрівки популярні переважно серед відвідувачів зі спеціалізованих груп – учасників конференцій, семінарів, навчальних виїздів та практики студентів.

Геотуристичними ресурсами у пропонованому дослідженні вважаємо різноманітність проявів геологічної будови та рельєфу – гірські хребти і вершини, фрагменти річкових долин, відслонення гірських порід і скельні останці, льодовикові форми (кари, морени), високогірні озера, верхові болота, численні джерела (у тім числі мінеральних вод), водоспади (каскадні і одноступеневі), наслідки екзогенних і ендемогенних процесів, певний набір ґрунтових відмін тощо. На природоохоронних територіях Закарпаття природні ресурси, придатні для розвитку геотуризму, добре збережені і мало змінені людиною, що дає змогу у перспективі успішно розвивати цей вид туризму.

Карпатський біосферний заповідник площею 53 630 га створено 1968 р. у межах Рахівського, Тячівського, Хустського і Виноградівського районів Закарпатської області. До його складу входить шість відокремлених масивів (Чорногірський, Свидовецький, Мармароський, Кузійський, Угольсько-Широколужанський, Долина нарцисів), а також ботанічні заказники державного значення «Чорна Гора» і «Юлівська Гора» [5]. Заповідні масиви КБЗ розташовані на висотах від 180 до 2 061 м н.р.м. [5]. Майже 90 % території КБЗ вкрито лісами, найбільшу площу займають праліси. З 1992 року КБЗ входить до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО [5; 16], а з 2007 р. окремі масиви КБЗ (Чорногора, Уголька – Широкий Луг, Свидовець, Мармарош) увійшли до складу «Букових пралісів Карпат» зі списку Світової спадщини ЮНЕСКО [17].

Чорногірський заповідний масив (площа 16 375 га) знаходиться на південному макросхилі Чорногірського хребта у межах висот від 700 до 2 061 м н.р.м. Головний хребет Чорногори утворений флішовими породами (аргіліти, алевроліти, пісковики, гравеліти та ін.) крейдового і палеогенового віку, а високогірному рельєфу тут притаманні льодовикові форми (кари, карлінги, трогові долини тощо) – сліди давнього зледеніння [5]. До цього масиву належить найвища вершина Українських Карпат – гора Говерла (2 061 м), тут знаходяться основні витoki річки Біла Тиса, є низка гірських озер і потоків з водоспадами та безліч інших цікавих об'єктів [4; 5].

Свидовецький заповідний масив (площа 6 580 га) займає найвищу частину Свидовецьких гір у межах висот від 600 до 1 883 м н.р.м. Свидовець, як і більша частина Українських Карпат, має флішову будову, а на головному хребті добре збереглися сліди льодовикової діяльності. У цьому масиві знаходяться скелі Близниці або Свидовецькі скелі (довжина скель 2,5 км; висота урвищ 40–70 м), відслонюється глинисто-піщаний фліш верхньої крейди-палеогену, можна спостерігати карові льодовикові форми, кінцеві морени, дрібні моренні озера [5].

Мармароський заповідний масив (площа 8 990 га) розташований у межах висот 750–1 940 м н.р.м. на північному макросхилі Рахівських гір – одному з відрогів Мармароського кристалічного масиву на кордоні України з Румунією. Масив складений твердими кристалічними породами (гнейсами, слюдистими і кварцовими сланцями, мармуроподібними вапняками), що обумовило специфічні

риси рельєфу і ґрунтового покриву. У рельєфі збереглися сліди плейстоценового зледеніння у вигляді карів, ригелів, акумулятивних льодовикових утворень, а також кам'яні розсипи на схилах, формування яких пов'язують з інтенсивним морозним вивітрюванням льодовикових епох [5]. Гора Піп-Іван Мармароський (1 940 м н.р.м., за іншими даними 1 938,3 м н.р.м.) – найвище підняття Рахівських гір і друге за абсолютною висотою (після г. Фаркеу) підвищення Мармароських Карпат [4; 5].

Кузійський заповідний масив (Кузій-Трибушанський масив, або Кузій; площа 4 925 га) розташований на південних відрогах Свидовецького хребта (за геологічними особливостями належить до Мармароського кристалічного масиву) на висотах від 350 до 1 409 м н.р.м. повністю в межах лісового поясу [5]. Найвищими вершинами є гори Лисина (1 409 м), Менчул (1 242 м), Кимпа або Темпа (1 089 м), Полонська (1 087 м) [5]. У південній частині цього масиву простягається смуга юрських мармуроподібних вапняків, що утворюють численні мальовничі скелі (серед найвідомих – Соколине Бердо).

Угольсько-Ширококолужанський заповідний масив (площа 15 580 га) розташований на південних схилах полонини Красної та її відрогів – полонини Менчіл у межах висот 400–1 280 м н.р.м. [5]. Геологічну основу цього масиву формують породи крейдового і палеогенового періодів, представлені потужними шарами флішу (аргіліти, алевроліти, зрідка – пісковики); південна (Угольська) частина масиву знаходиться у стрімчаківій зоні і характерними тут є значні за розміром (висотою до 70 м) вапнякові скелі з добре розвинутими карстовими процесами. Тут налічують понад 30 карстових печер довжиною від 5 до 1 000 м [6] – найвідомішими є Дружба, Молочний Камінь, печери скелі Вів, а також Карстовий (Кам'яний) Міст (наскрізна печера, яка виникла у скелі значного розміру внаслідок карстових процесів) – одна із найвпізнаваніших туристичних атракцій КБЗ [4]. Здебільшого печери Угольського масиву не пристосовані для відвідування, перебувають під особливим наглядом як оселища рукокрилих. Найвищими вершинами Угольсько-Ширококолужанського заповідного масиву є вершини Угольська Плеша (1 108 м), Поганська Кичера (1 092 м), Видножанська Кичера (1 072 м), Вежа (937 м). Головними водотоками цього заповідного масиву є річки Мала і Велика Угольки та річка Лужанка [5].

Чорна гора, окрім ботанічної цінності, має і геологічну – це урвища і скелі довжиною до 500 м і висотою місцями понад 100 м, які є взірцем для вивчення вулканічної діяльності на Закарпатті. Це відслонення андезитів (вік ранній сармат-панон, абсолютний вік – 10,1 млн. р.), що виповнюють жерловину вулкана [2; 3; 8]. На думку вчених, Чорна гора є останцем стратовулкана з тривалим періодом розвитку, первинна висота якого становила 1 500–1 800 м, кратер знаходився північно-західніше Чорної гори, а зруйнувався він унаслідок потужного катастрофічного вибуху і подальшої ерозії [3]. Біля підніжжя Чорної гори розташоване мальовниче озеро.

Заслужують на увагу різні за хімічним складом і лікувальними властивостями мінеральні джерела, що знаходяться на території КБЗ та в його околицях. Тут переважають вуглекислі хлоридні натрієві, вуглекислі хлоридно-гідрокарбонатні і гідрокарбонатно-хлоридні натрієві, а ще трапляються такі унікальні, як сульфідні, миш'якові та кремнієві [5].

Багато об'єктів геотуристичного інтересу нині активно задіяні у рекреаційно-

туристичній діяльності КБЗ – для підготовлених відвідувачів пропонують подорожі стежками у високогір'ях Свидівця, Чорногори та Мараморошу, натомість стежки і маршрути Угольсько-Широколужанського та Кузій-Трибушанського масивів розраховані на відвідувачів, котрі планують короточасні та нескладні мандрівки.

НПП "Синевир" (площа 42 704,0 га) створено 1989 року у межах різних висотних поясів південно-західних макросхилів Горган [10]. Територія парку, розташована на висотах від 530 до 1 719 м н.р.м., належить до Горганського високогір'я (Привододільні Горгани) Вододільно-Верховинських Карпат. Гірські хребти складені головно відкладами палеогенового і верхньокрейдового флішу [3; 10]. Значний вплив на рельєф мають річки Теремля, Озерянка, Сухар та ін. Терасовий комплекс р. Теремлі налічує до 7-ми терас. Долини річок між гірськими хребтами доволі вузькі з крутими схилами-урвищами.

Парк репрезентує переважно два характерних ландшафти: низькогірні флішеві крутосхилі хребти з бурими гірсько-лісовими та дерново-буроземними щепенуватими ґрунтами, а також середньогірські давньольодовикові флішеві стрімкосхилі хребти з полонинами, бурими гірсько-лісовими щепенуватими та гірсько-торф'яно-буроземними ґрунтами [10].

Серед природних туристичних атракцій парку є високогірні озера, верхові болота: озеро Синевир – найбільше в Українських Карпатах за площею (близько 8 га під час повного наповнення), максимальною глибиною (до 23,5 м) та об'ємом води (близько 400 тис. м³) [2; 3]; озеро Озірце (Дике озеро) площею близько 1 га і глибиною до 10 м – взірць перетворення озера у верхове болото; верхове болото Глуханя (17,0 га) – найбільше сфагнове болото у Горганах на висоті 620 м н.р.м. поблизу гори Мирша на правому березі річки Теремля; сфагнове оліготрофне болото Замшатка (4,2 га) – типове верхове болото [1; 10]; численні джерела і ділянки рік та потоків з характерним порогово-водоспадним типом русел. Відомими туристичними атракціями є гірські хребти НПП «Синевир» (найпопулярніший – хребет Пішконя) та їхні найвищі вершини – Стримба (1 719 м), Негровець (1 707 м), Ясеновець (1 600 м), Передня (1 599 м), Канч (1 579 м), Кам'янка (1 578 м), Задня (1 550 м), Топас (1 548 м), Гребінь (1 511 м), Дарвайка (1 501 м); вони, здебільшого, є добрими оглядовими майданчиками. НПП «Синевир» має доволі добре розвинуту туристичну інфраструктуру – тут облаштовано 5 екоосвітніх стежок і 6 туристичних маршрутів [10], завдяки яким можна ознайомитись практично з всією територією НПП.

Ужанський НПП (площа 39 159 га) створено 1999 року у західній частині Закарпатської області (Великобerezнянський район) у басейні річки Уж. Його територія простягається з південного заходу від с. Забродь на північний схід до Ужоцького перевалу [14] і має цікаву та складну геологічну будову – тут тектонічна зона Кросно межує з Дуклянським покривом крейдового і палеогенового флішу. Тектонічна зона Кросно займає невелику площу у північно-східній частині парку, є основою Вододільного середньогірного верховинського хребта (Вододільно-Верховинські Карпати); тут домінує олігоценний дрібноритмічний піщано-глинистий фліш кросненської фації, сформувався переважно низькогірний рельєф висотою 600–700 м [13]. Гребенем Верховинського середньогірного вододільного хребта проходить межа між

Закарпатською і Львівською областями, а також кордон між Україною і Польщею. Значна частина території Ужанського НПП розташована у межах Дуклянського покриву (вирізняється більшою лускуватістю і численними виходами на денну поверхню нижньо- і верхньокрейдових відкладів) у масиві Полонинського хребта Полонинсько-Чорногірських Карпат [13; 14]; це геоморфологічний район Полонини-Рівної, який займає межиріччя Ужа і Латориці–Вічі і до якого на правобережжі Ужа належать також невеликі масиви Стужиці, Стинки, Настажа і Ужської Гортавини, що продовжуються на території Словаччини. Цікавими для туристів природними атракціями є найвищі вершини парку – г. Кінчик Буковський (1 251 м н.р.м.), г. Кременець (1 221 м н.р.м.), г. Черемха (1 130,7 м н.р.м.), г. Плішка (1 066 м н.р.м.), г. Красія (1 036 м н.р.м.), г. Ополонок (1 028 м н.р.м.), г. Явірник (1 017 м н.р.м.), г. Студниця (1033,2 м н.р.м.) та три безіменних вершини хребта Стінка (1 019 м, 1 063 м і 1 092 м н.р.м.) вздовж кордону зі Словаччиною [13, 14].

Відомими туристичними атракціями в Ужанському НПП є місце падіння 1866 року найбільшого у Європі Княгинянського метеориту в урочищі Чорні Млаки, мальовничі гірські масиви, печери (Княгиня, Живанські ями та інші), скельні утворення (гірський масив Стінка), численні геологічні відслонення, джерела мінеральних вод в околицях сіл Стужиця, Кострино, Сіль, Ужок [13]. У парку відновлено 17 давніх туристичних маршрутів, створено 6 екологічних стежок [14], облаштовано мережу рекреаційних зон з місцями відпочинку та наметовими полями. Проте відвідування території НПП має певні особливості – перебування у прикордонній зоні можливе лише з спеціальним дозволом від прикордонної служби та реєстрацією в адміністрації НПП.

НПП «Зачарований край» (площа 6 101,0 га) створено 2009 року в Іршавському районі Закарпатської області на основі відомого геологічного заказника загальнодержавного значення «Зачарована Долина» та прилеглих об'єктів ПЗФ. Територія парку розташована у центральній частині Вигорлат-Гутинського вулканічного пасма Українських Карпат у межах хребта Великий Діл [9] на межиріччі Латориці–Боржави. Тут сформувався особливий рельєф, характер якого зумовлений переважанням лавових покривів і потоків базальтів та андезито-базальтів континентального циклу вулканізму, грубоуламкових пірокластичних порід, як результат діяльності Бужорського стратовулкана [8]. У районі Великодільського масиву зосереджено найбільше вершин, абсолютні висоти яких перевищують 1 000 м, зокрема – найвища вершина Вулканічного пасма і НПП «Зачарований край» г. Бужора (1 085,5 м) [9]. У межах парку розташована значна частина водозбірного басейну річки Боржава – однієї з найбільших приток Тиси. Основними водотоками є річки Синявка, Суха Синявка, Ільничка, Іршава, низка потоків (найвідоміші – Багонський і Смерековий) та багато дрібних потічків [9]. Значні площі тут займають водноболотні угіддя, збереглися букові праліси, є цінні скельні утворення тощо.

Потенційними геотуристичними атракціями НПП «Зачарований край» і околиць є елементи рельєфу, створеного внаслідок вулканічної діяльності і переробленого морфодинамічними процесами. Найбільшою популярністю серед відвідувачів користуються: гірський хребет Великий Діл з вершиною Кривуля (591,3 м) та горою Бужора (1 085 м н.р.м., за іншими даними 1 081 м) – найвищою вершиною Вулканічного пасма Українських Карпат, а також інші

об'єкти у межах цього хребта – кратер стратовулкана Бужора, кальдера Синявки, гірські вершини Камінь (957,2 м), Малий Синяк (1 035,2 м), Бистра (1 002,5 м) та ін.; куполоподібні гірські масиви (на північному сході і сході) з вершинами Смологовицький Діл (926,3 м), Мартинський Камінь (989,0 м) і хребет з вершинами Береговий Діл (926,3 м) та Явір (717,0 м) [8]; геологічний заказник загальнодержавного значення Зачарована Долина, або Смерековий Камінь, (утворений 1 978 року, площа 150 га) на північ від села Ільниця, де у верхів'ї Смерекового (Ялового) потоку на галявині серед лісу на площі 70 га розташована низка окремих скель (ерозійні останці гідротермальноміненних андезитових туфів) висотою від 20 до 70 м [2; 3], «скам'янілий водоспад» – потік застиглої лави, на правому березі якого є печера з джерелом мінеральної води [2; 3]; гора Мартинський Камінь (969 м н.р.м.) – колишній стратовулкан площею понад 50 км², складений вулканітами кучавського, матеківського, мартинського та бужорського комплексів [8]; Ільницьке відслонення бурого вугілля (лігніту) – відомий стратиграфічний і мінералогічний об'єкт, де можна «прочитати» майже усю післявулканічну стадію розвитку Закарпатського прогину [3]; оліготрофне сфагнове болото «Чорне багно» (на висоті 830–850 м н.р.м.) – найглибше і найбільше верхове сфагнове болото Українських Карпат (товщина шару торфу – понад 6 метрів) з високим різноманіттям видів реліктів післяльодовикової епохи [1; 9]; букові праліси, які планують внести до списку світової спадщини ЮНЕСКО [9]. На території парку функціонує шість екотуристичних маршрутів різного рівня складності, які провадять від основних курортних місцевостей до найцікавіших туристичних об'єктів парку.

РЛП «Притисянський» (площа 10 330,66 га) створений 2009 р. на території Берегівського (300,3 га), Виноградівського (4 839,28 га), Мукачівського (631,61 га) та Ужгородського (4 559,47 га) районів у південно-західній території Закарпатської області [12]. Територія цього РЛП належить до Притисенської алювіальної низовинної рівнини – одного з геоморфологічних районів Чоп-Мукачівської рівнини [7]. Рівнина слабонахилена у південно-західному напрямі, абсолютні висоти коливаються від 102 м (район м. Чоп) до 130 м (південно-східніше м. Виноградова поблизу сіл Дротинці і Чорнотисів). Переважну площу займає 5–6-метрова надзаплавна тераса Тиси. Висота низької заплави до 2–3 м, високої – 3–5 м, першої надзаплавної тераси – 6–8 м. Потужність сучасних відкладів рік Притисенської низовини коливається від 6 до 12 м, підстилаються вони давнішими плейстоценовими відкладами [7]. Найбільшою природною цінністю РЛП «Притисянський» є фрагменти заплавної долини рік Тиса, Латориця і Боржава з призаплавними частинами, вкритими рівнинними старовіковими дубовими (разом з дубово-ясеневими) лісами 120–300-річного віку [12; 18]. Нині у межах Притисянського РЛП офіційних туристичних маршрутів і екологічних стежок не прокладено.

РЛП «Синяк» (створений 2011 р.) площею 4 631,29 га займає частину гірського масиву Синяк, який входить до складу Вулканічного (Вигорлат-Гутинського) пасма Українських Карпат [11]. Вершини гір переважно загострені, схили розчленовані ярами і долинами гірських потоків. Потенційні геотуристичні атракції РЛП «Синяк» та його околиць представлені гірським рельєфом та його елементами, геологічними відслоненнями, джерелами мінеральних вод, гірськими потоками з численними каскадами у руслах [4].

Вважають, що гірський масив Синяка – це своєрідна вулканічна споруда з невеликим моногенним вулканом у центрі, що оточений значною кількістю еруптивних центрів різної потужності [8]. Туристи можуть відвідати: принаймні дві відомі великі западини (вулканічні кальдери) – Обавського Каменю (охоплює верхню та середню частину басейну річок Визниці та Обави) і Солочинського Синяка (у басейні річки Матейкової, яка розділяє цю западину на дві частини) [8]; гору Дунавка (1 018,8 м н.р.м.) – найвищу вершину гірського хребта Синяк зі стрімкими східними і пологими західними схилами; гору Обавський Камінь (979 м н.р.м.), схили якої круті і майже суцільно вкриті лісом (дуб, граб, бук), вершина гори – це безліса скеля висотою понад 80 м (геологічна пам'ятка природи місцевого значення «Обавське відслонення-стрімчак», яку вважають гирловою частиною згаслого вулкана і свідком давньої вулканічної діяльності) [8]; сфагнове болото Синяк (Синє Озеро) – гідрологічну пам'ятку природи місцевого значення, розташовану на схилі гори Буз на висоті 600 м н.р.м. у вулканічному кратері [1]. Територія РЛП має давні туристичні традиції – тут знаходиться відомий кліматобальнеологічний курорт «Синяк», територія парку входить у кілька туристичних маршрутів, наприклад, туристичний маршрут хребтом Синяк), передбачено розвиток цілорічного туристичного комплексу «Синяк».

Попри наявність геотуристичних ресурсів на природоохоронних територіях Закарпатської області зараз їх практично не використовують з метою розвитку геотуризму. Потенційні геотуристичні об'єкти активно задіяні як «магніти для відвідувачів» і включені до екскурсійних програм, екоосвітніх стежок і туристичних маршрутів. Проте не розроблено відповідного комплексного інформаційно-освітнього забезпечення для впровадження геотуризму – недостатньо спеціалізованих видань (геотуристичних карт, путівників, буклетів тощо), не розроблено спеціалізованих геотуристичних маршрутів та не забезпечено відповідної інфраструктури.

Першочерговими завданнями для впровадження геотуризму на природоохоронних територіях Закарпатської області є:

- визначення геотуристичного потенціалу кожної з природоохоронних територій;
- опрацювання найперспективніших для цього виду туризму місцевостей та об'єктів;
- створення та реалізація відповідних проектів щодо інформаційно-освітнього та інфраструктурного забезпечення потенційних геотуристичних місцевостей і об'єктів;
- розробка маркових геотуристичних продуктів.

До реалізації цих завдань треба залучити адміністрації природоохоронних територій та відповідні державні структури (Управління екології і природних ресурсів та Управління туризму Закарпатської ОДА), фахівців Закарпатської ГРЕ, Ужгородського і Львівського університетів, місцеві органи влади, профільні туристичні громадські організації та ін.

Висновки. Природоохоронні території Закарпатської області репрезентують різні геоморфологічні райони: Горганське високогір'я Вододільно-Верховинських Карпат (НПП «Синевир»); фрагменти Вододільного середньогірного верховинського хребта (Вододільно-Верховинські Карпати) і

Полонинського хребта Полонинсько-Чорногірських Карпат (Ужанський НПП); центральну частину (НПП «Зачарований край») і гірський масив Синяк (РЛП «Синяк») Вигорлат-Гутинського вулканічного пасма Українських Карпат; найцінніші природні території Притисенської алювіальної низовинної рівнини (РЛП «Притисянський»); шість окремих масивів – Чорногірський, Свидовецький, Мармароський, Кузійський, Угольсько-Широколужанський, Долина нарцисів та дві відокремлених від Вигорлат-Гутинського вулканічного пасма гори (Чорна і Юлівська), розташованих на висотах від 180 до 2 061 м н.р.м. у західній, центральній і східній частинах Українських Карпат (Карпатський біосферний заповідник).

Багато потенційних геотуристичних об'єктів (гірські хребти і вершини, фрагменти річкових долин, скельні та карстові утворення, високогірні озера і болота, численні відслонення гірських порід, прояви гравітаційних процесів тощо) є туристичними атракціями і входять до складу екотуристичних стежок і маршрутів, які функціонують на описаних природоохоронних територіях. Поблизу окремих об'єктів облаштовано зони відпочинку, оглядові майданчики. Для перетворення їх у геотуристичні атракції недостатньо належного інформаційно-освітнього забезпечення цих об'єктів, створення спеціалізованих геотуристичних маршрутів та відповідної інфраструктури на досліджуваних природоохоронних територіях. Загалом усі досліджувані природоохоронні території Закарпатської області мають значні геотуристичні ресурси і всі передумови для розвитку геотуризму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Болотні екосистеми регіону Східних Карпат в межах України / Ковальчук А. А., Фельбаба-Клушина Л. М., Ковальчук Н. Є. та ін. [за ред. Ковальчука А.А.]. – Ужгород : Ліра, 2006. – 228 с.
2. Геологічні пам'ятки України : у 3 т. / В. П. Безвинний, С. В. Білецький, О. Б. Бобров та ін. [за ред. В. І. Калініна, Д. С. Рурського, І. В. Антакової]. – К.: ДІА, 2006. – Т. I. – 320 с.
3. Геологічні пам'ятки Закарпатської області України: Заключення ... Закарпатської ГРЕ (рукопис) / М. Г. Приходько, Д. Г. Панов, Б. В. Мацьків. – Берегово, 2003. – 52 с.
4. Дубіс Л. Природні атракції на територіях природно-заповідного фонду Закарпатської області: проблеми і перспективи використання для екотуризму / Л. Дубіс, Н. Габчак // Фізична географія та геоморфологія. – 2018. – Вип. 1 (89). – С. 5–15.
5. Карпатський біосферний заповідник / Офіційна сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cbr.nature.org.ua/ukrainian.htm>
6. Карстові печери Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://psloboda.at.ua/index/karstovi_pechari_zakarpattja/0-97
7. Кравчук Я. Морфоструктурна обумовленість геоморфологічного поділу Чоп-Мукачівської рівнини / Я. Кравчук // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій : зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 129–137.

8. Кравчук Я. Рельєф Вулканічного пасма Українських Карпат : монографія / Я. Кравчук, Я. Хомин. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 189 с.
9. Національний природний парк «Зачарований край» / Офіційна сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nppzk.info/golovna.html>
10. Національний природний парк «Синевир» / Офіційна сторінка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.npp-synevyr.net.ua/>
11. Регіональний ландшафтний парк «Синяк» / Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ecozakarpat.gov.ua/?page_id=2068
12. Регіональний ландшафтний парк «Притисянський» / Департамент екології та природних ресурсів Закарпатської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ecozakarpat.gov.ua/?page_id=1941
13. Ужанський національний природний парк. Поліфункціональне значення / [За ред. С. М. Стойка]. – Львів, 2007. – 306 с.
14. Ужанський НПП / Природно-заповідний фонд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://unpp.uz.ua/>
15. East Carpathians: Biosphere Reserve Information / UNESCO – MAB Biosphere Reserves Directory [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unesco.org/mabdb/br/brdir/directory/biores.asp?mode=gen&code=POL-SLO-UKR+01>
16. Europe & North America: 302 biosphere reserves in 36 countries / MAB Networks / Man and the Biosphere Programme / UNESCO [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/biosphere-reserves/europe-north-america/>
17. Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Ancient Beech Forests of Germany / World heritage list UNESCO [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://whc.unesco.org/en/list/1133/>
18. Prots B. Floodplain forests of the Transcarpathia (Ukraine): living close to human / Bohdan Prots. – Scientific Herald of Chernivtsy University. Biology (Biological System). – Vol. 2, Is. 3. – Chernivtsy : Chernivtsy National University, 2010. – P. 58-62.

REFERENCES

1. Kovalchuk A. A., Felbaba-Klushyna L. M., Kovalchuk N. Ye. and others (2006). *Marsh ecosystems of Ukrainian Carpathians region in Ukraine*. Uzhhorod : Lira, 228 pp. (In Ukrainian).
2. Bezvynnyi V. P., Bilets'kyi S. V., Bobrov O. B. and others (2006). *Geological monuments of Ukraine*. Kyiv : DIA, vol. I, 320 pp. (In Ukrainian).
3. Pryhod'ko M. G., Panov D. G., Mats'kiv B. V. (2003). *Geological monuments of Zakarpattia region of Ukraine Conclusion ... Zakarpattia GRE* (manuscript). Berehove, 52 pp. (In Ukrainian).
4. Dubis L., Gabchak N. (2018). Natural attractions on nature protected areas of

- Zakarpattia region: problems and prospects of using for ecotourism. *Physical geography and geomorphology*, 1 (89), 5–15 (In Ukrainian).
5. Carpathian Biosphere Reserve / Official page [Electronic resource]. – Access mode : <http://cbr.nature.org.ua/ukrainian.htm>
 6. Karst caves of Zakarpattia [Electronic resource]. – Access mode : http://psloboda.at.ua/index/karstovi_pechhari_zakarpattja/0-97
 7. Kravchuk Ya. (2016). Morphostructural condition of the geomorphologic division of the Chop-Mukacheve plain. *Problems of geomorphology and paleogeography of the Ukrainian Carpathians and adjacent areas*, 1(6). Lviv : Publ. Center of Ivan Franko National University of Lviv, pp. 129–137 (In Ukrainian).
 8. Kravchuk Ya. S., Khomyn Ya. B. (2011). *Relief of the volcanic range of the Ukrainian Carpathians*. Lviv: Publ. Center of Ivan Franko National University of Lviv, 189 pp. (In Ukrainian).
 9. National Nature Park «Zacharovany Krai» / Official page [Electronic resource]. – Access mode : <http://nppzk.info/golovna.html>
 10. National Nature Park «Synevyr» / Official page [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.npp-synevyr.net.ua/>
 11. Landscape park «Syniak» / Department of Ecology and Natural Resources of Zakarpattia Regional State Administration [Electronic resource]. – Access mode : http://ecozakarp.at.gov.ua/?page_id=2068
 12. Landscape park «Prytysians'kyi» / Department of Ecology and Natural Resources of Zakarpattia Regional State Administration [Electronic resource]. – Access mode : http://ecozakarp.at.gov.ua/?page_id=1941
 13. Uzhanian National Nature Park. Polyfunctional value / [ed. by S. M. Stoiko]. – Lviv, 2007. – 306 p.
 14. Uzhanian National Nature Park / Nature protected objects of Ukraine [Electronic resource]. – Access mode : <https://unpp.uz.ua/>
 15. East Carpathians : Biosphere Reserve Information / UNESCO – MAB Biosphere Reserves Directory [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.unesco.org/mabdb/br/brdir/directory/biores.asp?mode=gen&code=POL-SLO-UKR+01>
 16. Europe & North America : 302 biosphere reserves in 36 countries / MAB Networks / Man and the Biosphere Programme / UNESCO [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/biosphere-reserves/europe-north-america/>
 17. Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Ancient Beech Forests of Germany / World heritage list UNESCO [Electronic resource]. – Access mode : <http://whc.unesco.org/en/list/1133/>
 18. Prots B. (2010). Floodplain forests of the Transcarpathia (Ukraine) : living close to human. *Scientific Herald of Chernivtsy University. Biology (Biological System)*, Vol. 2, Is. 3. Chernivtsy : Chernivtsy National University, pp. 58–62.

GEOTOURIST RESOURCES OF NATURE PROTECTION TERRITORIES IN ZAKARPATTIA REGION

L. Dubis^{1,2}, N.Habchak³, M. Solski²

¹*Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko Str., 41, UA – 79 007 Lviv, Ukraine*

²*The John Paul II Catholic University of Lublin,
Konstantynów 1H, 20-708 Lublin, Poland,*

³*Uzhhorod National University,
Ukrainska Str., 19, UA – 88017, Uzhgorod, Ukraine*

In this article are presented main geotourist resources of protected areas in Zakarpattia region – national nature parks “Synevir”, “Uzhanian” i “Zacharovany Krai”, landscape parks «Prytysiansky» and «Syniak», and Carpathian Biosphere Reserve. Geotourist resources are considered as a diversity of manifestations of the geological structure and relief (mountain ranges and peaks, fragments of river valleys, outcrops of rocks and rocky remnants, glacial forms (cirque, moraines), alpine lakes, raised bog, numerous springs (including mineral waters), waterfalls (cascade and one-stage), consequences of exogenous and endogenous processes etc.

Every researched nature protection territory represents a certain geomorphological region of the Ukrainian Carpathians: NNP «Synevir» represents mountain range Gorgany in Vododilno-Verhovynsky Carpathians; Uzhanian NNP – fragments of Vododilny middlemountain range (Vododilno-Verhovynsky Carpathians) and Polonynsky range in Polonynsko-Chornohirsky Carpathians; NNP «Zacharovany Krai» – central part of Vyhohlat-Hutynsky volcanic range of Ukrainian Carpathians, and LP «Syniak» – part of mountain massif Syniak of the same range; LP «Prytysiansky» – the most valuable natural territories of Prytysenska alluvial lowland plain (part of Chop-Mukachivska plain); Carpathian Biosphere Reserve is represented in six separate massifes (Chornohirsky, Svydovetsky, Marmarosky, Kuzijtsky, Uholko-Shyrokoluzansky, Valley of narcissuses) and two separate from Vyhohlat-Hutynsky volcanic range by mountains (Chorna and Julivska), which is lokated at altitudes from 180 to 2061 m above sea level in the western, central and eastern parts of the Ukrainian Carpathians.

The most famous geological and geomorphological objects are tourist attractions and are part of ecotourist paths and routes that operate on the described nature protection territories, near some objects recreation areas and observation ground are arranged. There is a lack of proper information and educational provision of these objects, the creation of specialized geotourist routes and appropriate infrastructure in the protected nature reserves for turning them into a geotourist attractions. In general, all researched nature protection territories of the Zakarpattia region have significant geotourist resources and all prerequisites for the development of geotourism.

Key words: geotourism, geotourist resources, geotourist attractions, nature protection territories, Zakarpattia region, tourist infrastructure, informational and educational support.